

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

V/2012

ДВОСТАБЛА ИСТИНА

Мацура, Сања (2011), *Епитаф затртима*, Лакташи: Графомарк.

Студија *Епитаф затртима* бави се досад недовољно истраженом поетиком романа Слободана Селенића, с циљем успостављања модела који би омогућио потпунију интерпретацију опуса овог писца. Ауторка Сања Мацура читаоца упознаје са литературом која је до њеног рада објављена о Селенићу и уочава да су се дотадашњи радови парцијално бавили појединим романима овог писца или неким њиховим поетолошким аспектом. Поетику Селенићевих романа она доживљава као карактеристичан систем елемената који коегзистирају у међузависности и чијим упознавањем читалац добија могућност систематичнијег приступа књижевности Слободана Селенића.

Иако у студији неколико пута истиче да је Селенићев опус изучавала преваходно са наратолошког аспекта, допуњавајући га имаголошким запажањима, већ у уводу постаје евидентно да ауторка не занемарује ни књижевноисторијски аспект, а у појединим сегментима бави се и теоријом рецепције, док се у назнакама може пратити и понеки биографистички осврт. То само потврђује да је у вријеме плурализма књижевних методологија и теорија немогуће дјело сагледати и разумјети користећи се искључиво једном перспективом. Управо укрштањем, добрим познавањем и комбиновањем више теорија настају радови који нуде моделе за боље разумијевање и интерпретацију дјела.

Користећи и синтетишући запажања из књижевних историја (прије свега Деретићеве) и научних радова из

ове области, у уводном дијелу студије *Епитаф затртима* Сања Мацура прави преглед романескних књижевних дешавања у другој половини прошлог вијека. Тиме читалац добија слику књижевноисторијског миљеа који је увелико одредио Селенићево стваралаштво. Његови романи обиљежили су четири последње деценије прошлог вијека. Први роман, *Мемоари Пере Богаља*, постаје репрезент и један од зачетника „прозе новог стила“ или „стварносне прозе“, која настаје када се смирује антагонизам двије опречне струје из првих поратних деценија – соцреалистичке прозе и наставка предратног књижевног тока модерне и авангарде. Такозвани роман савремених збивања обрађује теме из стварности новим поступцима у обликовању грађе, коришћењем документарних извора, уметањем некњижевне грађе у ткиво романа, реконструисањем прошлости на основу старих писама, рукописа и докумената. Преокупација писца овог новог стила постаје лик – појединац који није носилац идеала већ жртва новонастале историјске ситуације у којој се не сналази. Сања Мацура примјећује да је Селенићеве поетичке и идеолошке ставове одредила унеколико и његова биографија, јер су његови родитељи били припадници грађанске класе, чија је пропаст постала опсесивна тема његове прозе.

У уводном дијелу рада, поред књижевноисторијског осврта, теодређивања циља и предмета истраживања, представљен је методолошки и теоријски образац, тј. модел по којем је опус Слободана Селенића анализиран у потрази за његовом поетиком. Између уводног и

закључног дијела студије ауторка истражује поетику Селенића кроз седам тематских цјелина: „Рецепција романа Слободана Селенића“, „Експлицитна поетика Слободана Селенића“, „Селенићеве теме и мотиви“, „Прича“, „Приповједна ситуација у Селенићевим романима“, „Вријеме и простор у Селенићевим романима“ и „Ликови“. Свака цјелина може функционисати и као самосталан рад, јер увијек садржи теоријски увод којим се објашњава кориштена научна апаратура, а потом и њена примјена. Већ у самом уводу ауторка даје кратак пресјек историјског развоја наратологије – од њених зачетака у дјелима Платона и Аристотела до модерних наратолошких достигнућа. Долази до закључка да је тешко систематизовати све теорије и њихове моделе, те да се треба служити оним моделом и терминологијом чији опсег најбоље одговара објекту који се анализира. Стога она не одабира само један модел већ комбинује наратолошке приступе Мике Бал и Х. Потер Абота, користећи понекад и терминологије „позајмице“ Жера-ра Женета.

Оправданост оваквог типа студије Сања Мацура још једном образлаже у поглављу „Рецепција романа Слободана Селенића“, уочавајући да је у великом броју радова који се баве Селенићевим стваралаштвом мало оних који се суштински баве поетиком његових романа. Међу њима издваја радове Предрага Палавестре, Петра Џацића, Мирољуба Јоковића, Јована Делића, те Владиславе Рибникар. Критички размотривши судове најеминентнијих критичара о романима Селенића, ауторка и сама потврђује основне закључке до којих се дошло: ради се о писцу са опсесивним кругом тема који не признаје табуе, историју приказује из до тада неуобичајеног угла, доноси новине у композицији, тематици и књижевним поступцима. С обзиром на то што су ове категорије

праћене на узорку једног или неколико романа, остало је много недореченог. Сања Мацура своје истраживање усмјерава ка тражењу и прављењу модела за другачију интерпретацију, пратећи теоријске категорије и феномене (приповједна ситуација, организација времена и простора, ликови, теме и мотиви) аналогно кроз сваки роман.

Уочивши висок степен кореспонденције између експлицитне и имплицитне поетике Слободана Селенића, Сања Мацура најприје реконструише експлицитну поетику. При томе се служи, с једне стране, поетолошким исказима у некњижевним текстовима (интервјуи, есеји, радови), а са друге дискурзивним исказима уметнутим у романескно ткиво. Као један од најважнијих Селенићевих ставова Мацура истиче виђење естетског у књижевном дјелу управо у непоновљивости начина на који је прича испричана, а не у оригиналности саме приче. Писац је, према Селенићу, увелико одређен историјском епохом којој припада и његово дјело се мора тицати оних којима се обраћа, и тематски, и у сваком другом аспекту. Писац мора показати висок степен критичности према историји. Селенићеву јунаци су појединци ухваћени у ковитлац историје лишени могућности да одлучују о властитој судбини. Најбољи начин за претакање бизарних људских ситуација у наративне текстове, према Селенићу, јесте комбиновање облика фантастичног и реалног, с тим што ови облици не смију бити нагомилавани и реметити хронологију приповиједања.

Даља наратолошка анализа Селенићевих романа показала је сагласност са његовим експлицитним поетичким ставовима.

У поглављу „Теме и мотиви“ Сања Мацура уочава да Селенићев таленат није „робовао подобним и употребљивим темама, него га је повукао у предјеле опасних, граничних тема“ (стр. 289).

Она уочава неколико опсесивних тематско-мотивских цјелина које су „конектори“ (стр. 289) за све његове романе: истина и памћење, однос старог и новог, мотив дошљака, мотив алијенације, промјена идентитета путем промјене језика и тема пораза грађанске класе. Истакнуто је да се феноменом истине и памћења Селенић бави у односу овог проблема према „старом и новом, традиционалном и модерном, те записаној и запамћеној прошлости“ (стр. 290). Поступком комбиновања више истина о једном догађају (личне, умјетничке, историјске итд.) Селенић проблематизује постојање једне објективне истине. Различите истине настају тако што више наратора даје своју перцепцију истог догађаја, или један наратор сазнаје о неком догађају из више извора, па их упоређује трагајући за истином. Истовремено разобличава непоузданост људског памћења које је неодвојиво повезано са феноменом истине. На тај начин памћење се показује као фрагментарно, непоуздано и изневјеравајуће, не само процесом заборављања, већ и под притиском имагинације. Документарна и историјска грађа инкорпорирана у Селенићеве романе релативизује личне и умјетничке истине, али и ове истине релативизују документе који се често показују као непоуздани.

Мотив дошљака је окосница око које Селенић гради готово све своје приче, али је и покретач дјеловања ликова. Ауторка објашњава генезу овог мотива у српској прози, нарочито од појаве његове велике учесталости почетком 20. вијека. Примјећује да овај лик не подразумева као некада само оног који из руралне средине дође у град, већ све оне који се нађу „у некој новој, необичној улози атипичној за дотадашњи живот“ (стр. 119). Уочавајући код Селенића ликове дошљака у великом броју варијација, разврстава их на иновативан начин: на тип дошљака у времену и тип

дошљака у простору. Међу дошљаке у простору спадају они који се крећу линеарно кроз вријеме којем припадају. Међу њима издваја неколико подтипова. Први, заједнички за све Селенићеве романе, јесте тип дошљака из села у град. Они долазе као побједници ношени револуцијом у нову средину, рушећи старо и доносећи у њу своје обрасце живљења. Мијењајући средину коју су затекли, ови дошљаци несвјесно временом потпадају под утицај оног што су затекли и сами се мијењају. Други подтип јесу они који не мијењајући мјесто боравка у новој ситуацији (углавном историјски условљеној) постају дошљаци. Међу њима су с једне стране они који покушавају да се асимилују у новој ситуацији и безуспјешно теже да се уклопе у нови систем, а са друге стране они који се слијепо опиру асимилацији. Посебан подтип су дошљаци из других народа и земаља који желе да се асимилују и постану оно што нису, као и они који се као резултат мијешаних бракова или образовања у два различита цивилизацијска обрасца не успијевају уклопити ни у један. Сви ови дошљаци постају жртве историјских околности и времена у ком не могу да нађу компромис. Дошљаци у времену путем старих докумената, дневника и на разне друге начине бивају измјештени у неко друго вријеме или га покушавају схватити и реконструисати.

Као још једну од општих Селенићевих мјеста Сања Мацура издваја тему пораза грађанске класе у Србији након Другог свјетског рата. С обзиром на то што је готово цјелокупна радња његових романа концентрисана у Београду, историјска друштвена трансформација се прати управо кроз овај град. Ликови су ношени више историјским дешавањима него властитим избором и тиме је њихова трагичност већа. Сусрет два потпуно опозитна друштвена слоја, црвене буржоазије и некадашње грађанске кла-

се, погубан је прије свега за грађанство, које није имало довољно времена да се укоријени и постало је већ у другој генерацији репродуктивно и стваралачки неспособно и декадентно. Грађанство, иако интелектуално и образовно супериорније, што је према ауторки нарочито добро приказано кроз сукобе на нивоу лексике, пропада и због учакурености и неспремности да се правовремено реагује и отвори према новом и другачијем. У свом посљедњем завршеном роману, *Убиство с предумишљајем*, писац кроз имагинарног приређивача Буликине књиге каже да је тај роман „епитаф затрима“. Сања Мацура ову синтагму одабира за наслов своје студије закључивши да је управо ово метафора примјењива за све Селенићеве романи, који су заправо епитафи цијелом једном систему вриједности и живота који је након само пола вијека постојања пропао у револуцији, а неповратно изгубљен у нашем рату са његовим посљедњим изаданцима. У овом сукобу не пролазе некажњено ни представници новог који ниподаштавају све на чему је нови систем почива и при томе се одричу Бога. Сања Мацура сматра да је управо приказивање ове теме одредило једну од најважнијих особина Селенићеве поетике: „стварање на принципима дуализма исказаног кроз контрастирање различитих и међусобно супротстављених начела“ (стр. 143).

У поглављу „Прича“ ауторка ове студије показује да постоји неколико образаца по којима Селенић твори причу од догађаја и фабула. Шест завршених Селенићевих романа разврстано је у двије групе. У првој групи су: *Мемоари Пере Богаља*, *Писмо/глава*, *Пријатељи и Очеви и оци*; а у другој *Тимор mortis* и *Убиство с предумишљајем*. Текстова разврстава „према два принципа“. Први критеријум, „број наратора и ситуација из које приповиједају“, подразумијева да прва четири текста имају мали број на-

ратора, са изузетком романа *Писмо/глава*, и да ти наратори имају ограничен наративни захват, тј. њихове нарације се не преплићу, за разлику од друге групе. У првој групи текстова не постоји вербални контакт међу нараторима у времену из којег се приповиједа, а приповиједање тече ретроспективно. Други критеријум издваја посљедња два романа према „наративној ситуацији“, јер за разлику од прве групе, у којој приповједачка ситуација остаје затворена за садашњост, у ова два романа се приповједачка садашњост отвара за будућност. Оваква систематизација уноси извјестан ред у проучавање, али и сама ауторка, наводећи изузетке, уочава и њене мањкавости. Ауторка уочава и заједничке карактеристике за све романи: „Сви наратори причају *post factum*, а један од њих чак *post mortem*, наратори су учесници догађаја о којима приповиједају, приповиједање тече у монолошкој форми и прати нараторов ток мисли, у наратору је концентрисана централна тачка кроз коју се све посматра“ (стр. 292).

У свакој причи Сања Мацура уочава више од једне фабуле и јасну хијерархијску међузависност. Примарна фабула је увијек оквирна и надређена је уметнутом фабуларном низу. Различите уметнуте фабуле се често, чак и ако су биле паралелне, у једној тачки укрштају и умрежавају стварајући неку нову истину. Поступком аналептичког приказивања читалац сазнаје шта је довело до ситуације из које се приповиједа. Овакав приступ композицији ауторка назива „спој приповједача везаног за лик и персоналне приповједачке ситуације“. Тачка гледишта је смјештена у наратора, који је активан учесник догађаја о којима приповиједа, па се постиже утисак директне укључености у ток његове свијести. Ауторка примјећује да је примарна фабула „у својству експозиције и заплета“, а уметнуте „имају улогу заплета, кулминације, перипетије“ (стр. 295).

И организација времена показује извјесне константе у Селенићевим романима. Ауторка студије и овдје претежно користи терминологију Мике Бал, комбинујући је понегдје са Женетовим терминима. Констатује да Селенић увијек комбинује кризну и развојну форму времена, дајући првој превагу у примарним фабулама, а другој у ретроспективним дијеловима уметнутих фабула. Уочава и да честа употреба елипси интензивира напетост и да тиме догађаји из прошлости, схваћени на један начин у новим околностима, за наратора и реципијента добијају ново значење. Прегјерану динамику понекад разбија убацивањем описа и медитација изван главне фабулативне нити. У свим текстовима велики је раскорак између приповједног времена и времена приповиједања, што је узроковало поступак згушњавање времена. Сања Мацура издваја као једну од најбитнијих поетичких константи Селенићевих романа организацију времена, па и фабулу сачињену по принципу измијешаног шпила карата. Оваква организација је присутна од његовог првог романа, *Мемоари Пере Богаља*, гдје је Селенић на њу и директно указао.

Селенићеву драмску вокацију Сања Мацура препознаје нарочито у организацији простора у његовим романима, гдје се догађаји одвијају као на сцени. Мјесто одигравања највећег броја догађаја је Београд, а изузеци који захватају каратак временски период су присутни у свим романима и често пресудни за анализу ликова. Селенићеве ликови су окарактерисани кроз простор у коме живе, нарочито ликови дошљака. Простор је усклађен са нараторима, који су учакурени, у сталним покушајима да остану нетакнути историјским и вањским збивањима, углавном статични и упућени на унутрашњи, затворени простор. Ауторка сматра да писац прибјегава детаљном опису простора

управо зато што овај умногоме објашњава његове ликове и чини цјелину са њима.

Као посебну вриједност Селенићевог приступа у изградњи ликова Сања Мацура издваја „инвентивно коришћење наратора везаног за лик, те повезивање карактера ликова са простором у којем бораве и временом из којег долазе“ (стр. 284). Најчешћи принципи којима се Селенић при изградњи ликова користи јесу однос према другим ликовима и трансформација, а рјеђе понављање и акумулација. Направивши неколико типова класификације ликова на основу неких сталних поетичких мјеста, ауторка уочава да оваква разврставања помажу у сагледавању карактеристика које су константе у пишевој поетици, али да свака од подјела има своје недостатке. Ликове дијели на нараторе, које сагледавамо интроспективно или комбиновањем неколико тачака гледишта, и ликове дате преко екстерне посматрачке позиције кроз визуру наратора. У романима препознаје и трочлане мини-системе ликова који показују извјесне правилности. Осим тога, ликове покушава разврстати и према неким типским особинама које их карактеришу, па уочава неколико типова и подтипова: изданци грађанске класе, који се дијеле на оне који се покушавају асимиловати, оне који то тврдоглаво одбијају и оне који су на међи. Као специфичне типове издваја ликове интелектуалаце, те старовременских жена. У други основни тип спадају дошљаци-побједници. Ауторка сматра да постоји довољно оправдања да се и Београд посматра као лик. Посљедња два романа доносе нове типове: дошљаке у времену и старе људе који младе истраживаче воде у прошлост. Као заједничку карактеристику ових типова Сања Мацура примјећује одсуство блискости са другима и њено очајничко тражење. Преовлађујућа унутрашња тачка гледишта, обојена снаж-

ном емотивношћу, појачава интензитет трагике Селенићевих ликова.

Ова студија је код нас прва права наратолошка студија овог типа, у којој се ауторка одређује за комбинацију неколико наратолошких модела и досљедно их спроводи кроз проучавање опуса једног аутора. У ранијим радовима Сања Мацура се бавила наратолошким анализама Андрићевих, Кочићевих, Булатовићевих, Сарићевих, Ћосићевих и Станковићевих дјела. Установивши да постоји мноштво наратолошких теорија и терминологија, уочава потребу стварања једног синтетичког, свеобухватнијег модела који би инкорпорирао у себе оно најбоље из различитих наратолошких приступа. Поставивши кроз своје радове концепт једног еклектичног наратолошког приступа, ауторка даје и свој допринос наратологији уочивши у неколико романа наше књижевности феномен „колективног фокализатора“ и одредивши га као хомогену групу људи који из исте позиције, на исти начин и са истим исходом фокализују неки догађај. При овоме се ослања на Женета, који уочава овакав тип фокализације у књижевности неких других народа. Поједини дијелови ове студије су сво-

јеврстан наратолошки приручник. Поред тога, студија садржи и хронолошки организовану библиографију не само Селенићевих дјела, есеја и интервјуа, већ и библиографију радова о стваралаштву Слободана Селенића. Као таква незаобилазна је литература за оне који ће истраживати књижевни опус Слободана Селенића са било којег аспекта. Сања Мацура успијева да пронађе модел по којем би се поетика Селенићевих романа могла посматрати као уређен систем са многим јединственим принципима организовања, а сви његови романи као „наративна цјелина надређена својим појединачним конституентима“ (стр. 299).

Не остављајући лажну илузију свеобухватности, овакви радови отварају нова питања и просторе за даља истраживања. Комбинујући перспективе, ауторка је на трагу једног од доминантних поетичких поступака писца чијим се дјелима бави. Постаје јасно да је чак и у егзактним стварима, зависно од перспективе, истина најмање „двостабла“, а зависно од угла из које је посматрамо.

etnogrupa@gmail.com